

Сафончик О. І., НУ "ОЮА"

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Правовые последствия прекращения брачно-семейных правоотношений состоят из прекращения на будущее личных и имущественных отношений, которые существовали между супругами или фактическими супругами во время нахождения их в браке или в фактических брачных отношениях соответственно. Прекращение брачно-семейных правоотношений является важным процессом в жизни многих людей, поэтому правильное решение возникающих проблем относительно его осуществления будет влиять на бывших супругов, бывших фактических супругов, их несовершеннолетних детей, иных лиц, на имущественные и неимущественные отношения независимо от того, каким образом произошло прекращение брачно-семейных правоотношений.

Legal consequences for termination of marriage and family relations consist of termination for the future personal and property relations between the spouses or de facto spouses at the time being married or de facto being in marital relations, respectively. Termination of marriage and family relations is an important process in lives of many people, so the correct solution of emerging issues regarding its implementation will affect the former spouses, former actual spouses, their minor children, other persons on the property and property relations, regardless of the way the termination of marriage and family relations descends.

Конституція України 1996 року, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України містять у собі цілий перелік норм, спрямованих на захист прав і свобод осіб, які перебувають у шлюбно-сімейних правовідносинах, а також на регулювання взаємовідносин подружжя та фактичного подружжя на принципах взаємоповаги особистих немайнових і майнових прав, що виникають після виникнення шлюбно-сімейних правовідносин.

Правові наслідки припинення шлюбу складаються з припинення надалі особистих і майнових правовідносин, що існували між подружжям під час шлюбу. При цьому одні правовідносини припиняються відразу після припинення шлюбу, інші можуть бути збережені або за бажанням подружжя або в силу прямого встановлення закону.

Враховуючи вищезазначене, можна провести наступну класифікацію правових наслідків, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу:

Правові наслідки немайнового характеру, що виникають:

- між подружжям (повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо);

- між подружжям і дітьми (з ким проживатимуть діти після припинення шлюбу, можлива зміна прізвища дитини, участь батьків у вихованні дитини після припинення шлюбу тощо);

- між подружжям, дітьми та іншими особами (участь діда, баби, прабаби, прадіда у вихованні онуків, правнуків; можливість спілкування братів, сестер, які проживають окремо, тощо).

Правові наслідки майнового характеру:

- між подружжям (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування);

- між подружжям і дітьми (розподіл майна, аліментні відносини, спадкування);

- між подружжям, дітьми та іншими особами (розподіл майна, спадкування).

Шлюб, проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу породжує безліч наслідків правового та морального характеру, що стосуються не лише колишніх чоловіка та дружини, але і їхніх дітей, інших осіб, а також майна. Представлена класифікація може застосовуватися майже повністю і для фактичного подружжя, за деяким винятком. Так, наприклад, у фактичного подружжя не будуть виникати правові наслідки немайнового характеру, такі як: право на повторний шлюб, поновлення шлюбу, зміна прізвища тощо. Тобто, для фактичного подружжя у разі припинення шлюбно-сімейних правовідносин не будуть виникати ті правові наслідки немайнового характеру, які за своєю сутністю притаманні лише шлюбу.

Якщо розглядати особисті немайнові права людини як загальну категорію (право на життя, на охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність життя, право на повагу честі та гідності тощо) та особисті немайнові права (обов'язки) подружжя, що виникають у зв'язку з вступом до шлюбно-сімейних правовідносин, в тому числі шлюбу, а не з народження, то останні, безумовно, виходять із суті природних прав людини. Їхня специфічна особливість – вони діють тільки в межах шлюбних відносин подружжя, вони не абсолютні, а відносні, оскільки можуть бути порушені не ким-небудь, а тільки одним з подружжя.

Крім того, реалізація особистих немайнових прав одним з подружжя можлива лише при узгодженні своїх дій з іншим з подружжя і навіть з урахуванням інтересів сім'ї в цілому (дітей, батьків). Виходячи з цього, припинення особистих немайнових прав здійснюється разом з припиненням шлюбно-сімейних правовідносин, в тому числі і шлюбу.

Але в той же час слід зазначити, що виходячи з розділу 6 СК України, особисті немайнові права та обов'язки подружжя, що виникли під час шлюбу, поширюють юридичні наслідки реалізації зазначених правовідносин на осіб, які розірвали шлюб.

Право на вибір прізвища належить до групи особистих немайнових прав подружжя. Воно полягає у можливості вибору подружжям прізвища як при укладанні шлюбу (ст. 35 СК України), так і в разі його припинення. При розірванні шлюбу кожен з подружжя має право зберегти спільне прізвище або поновити дошлюбне прізвище. Це право може бути реалізоване тільки в момент розірвання шлюбу. В подальшому, якщо у колишнього подружжя виникне бажання змінити прізвище, то їм доведеться це робити у загально визначеному порядку у відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України від 27.03.1993 року "Про затвердження положення про порядок перегляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен та по батькові" [1], а також Положення "Про порядок зміни, доповнення та анулювання актових записів цивільного стану", затвердженого наказом Мініюсту від 26.09.2002 р. [2].

Після розірвання шлюбу та отримання свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб. Аля наявність повторного шлюбу, як правило: 1) позбавляє певних пільг, пов'язаних з припиненням шлюбу в силу тих юридичних фактів, що мають суттєве значення для надання державою соціальної допомоги (наприклад, пенсії у зв'язку з втратою годувальника) або утримання від іншого подружжя; 2) позбавляє права на поновлення шлюбу. В останньому випадку, якщо не було повторного шлюбу, чоловік і жінка, шлюб між якими був розірваний, можуть подати в суд заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден з них не перебував після цього у повторному шлюбі (ст. 117 СК України).

Стаття 117 СК України надає можливість поновити шлюб після його розірвання. Але законодавство не передбачає максимального строку на поновлення такого шлюбу подружжям, які розлучилися та не перебували у новому шлюбі. Адже якщо з моменту розірвання

шлюбу минуло, наприклад, 10-15 років, навряд чи є необхідність у його поновленні. У зв'язку з цим пропонується законодавчо визначити максимальний строк для поновлення шлюбу, оскільки це може створити проблеми щодо встановлення правового режиму майна подружжя та їхніх інших прав і обов'язків.

Сімейне законодавство передбачає також поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою (ст. 118 СК України).

Відповідно до ст. 141 СК України мати й батько мають рівні права та обов'язки відносно дитини, незалежно від того, перебували вони у шлюбі між собою чи ні. І сам факт розірвання шлюбу не впливає на обсяг прав та обов'язків щодо дитини. Один з батьків має право перешкоджати зміні прізвища своєї дитини. У випадку виникнення спору він вирішується органом опіки та піклування або в судовому порядку. При вирішенні зазначеного спору береться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, а також інші обставини, що засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Батьки можуть вирішувати питання участі того з них, хто проживає окремо від дитини, у її вихованні за взаємною угодою. Якщо взаємовідносини між батьками загострені, саме договір допоможе найоптимальніше вирішити проблеми спілкування та виховання дитини батьком, який проживає окремо від неї. При цьому той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання умов договору або порушення їх зобов'язаний відшкодувати іншому з батьків матеріальну і моральну шкоду.

Дід, баба, прадід, прабаба у разі чинення батьками або іншими особами, з якими проживають діти, перешкод їх спілкуванню з онуками, правнуками мають право на підставі ст. 124 Конституції України звертатися безпосередньо до суду з позовом про усунення цих перешкод. Якщо ж спілкування діда, баби, прадіда з онуками й правнуками негативно впливає на останніх, орган опіки та піклування може заборонити його, причому як тимчасово, так і назавжди [3].

Брати й сестри мають право на спілкування (ст. 259 СК України). Як правильно зазначено в літературі, з метою підтримання та зміцнення родинних зв'язків законодавець у ст. 259 СК України і закріплює право братів і сестер на спілкування незалежно від їх місцезнаходження і ставлення до цього батьків або інших членів сім'ї.

Майнові правовідносини подружжя – це складний комплекс дій стосовно володіння, користування і розпорядження майном [4].

Правовий режим майна подружжя визначається в залежності від того, ким він встановлений – законодавцем чи самими учасниками майнових відносин – подружжям. У зв'язку з цим можна говорити про законний (легальний) і договірний (контрактний) правові режими подружнього майна [5].

Необхідно зазначити, що законний режим є основним видом правового режиму майна, оскільки він має набагато більше поширення, ніж договірний. У переважній більшості випадків права та обов'язки подружжя у шлюбно-сімейній сфері підпорядковуються режиму регулювання, встановленому нормами сімейного законодавства.

Аналіз законодавства дає можливість визначити наявність єдиних ознак, загальних положень, що поширюються на цю сукупність правових норм. Основними принципами, що пронизують законний режим майна, є: 1) презумпція спільності подружнього майна, 2) рівність прав подружжя у відношенні їхнього спільного майна незалежно від розміру внеску в це майно; 3) рівність прав по володінню, користуванню і розпорядженню подружнім майном; 4) спільна відповідальність подружжя по зобов'язаннях майнового характеру [6].

Важливим елементом правового режиму майна подружжя є порядок припинення їхніх майнових прав. Сімейне право пов'язує припинення режиму спільності майна подружжя з моменту припинення шлюбу. Спільність майна є невід'ємною частиною подружнього союзу. Природно, що розірвання шлюбу припиняє і можливість подальшої спільності придбаного майна. При цьому майно, що було вже придбане подружжям у період шлюбу, продовжує залишатися спільним і після його розірвання, поки воно не буде розділене між подружжям.

При договірному режимі майна подружжя має право самостійно встановлювати для себе обсяг взаємних прав і обов'язків у майновій сфері.

Початковим моментом виникнення спільності майна подружжя слід вважати момент, коли в одного з подружжя виникло на нього право [7].

У випадку смерті одного з подружжя інший входить у першу чергу спадкоємців за законом.

Якщо говорити про майнові наслідки припинення шлюбу шляхом його розірвання, то не можна не зупинитися на праві на утримання після розірвання шлюбу, як виняток із загального правила.

Права та обов'язки подружжя стосовно утримання передбачені розділом 9 СК України, де визначаються способи надання утримання, час, з якого вони сплачуються, визначення розміру аліментів одного з подружжя за рішенням суду, припинення права одного з подружжя на утримання тощо.

Майнові права та обов'язки подружжя, що виникають під час шлюбу, поширюють юридичні наслідки реалізації зазначених правовідносин на осіб, що розірвали шлюб, а також на відносини з іншими особами (дітьми) [8]. Наприклад, реалізація жінкою (чоловіком) свого права на материнство (батьківство), що передбачено ст. ст. 49-50 СК України, навіть після припинення шлюбних відносин не звільняє батьків від зобов'язань утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК), або до 23 років, якщо дитина продовжує навчання і потребує матеріальної допомоги (ст. 199 СК України).

Якщо між колишнім подружжям немає домовленості щодо утримання дитини, зазначене питання вирішується в судовому порядку. При вирішенні цього питання суд, відповідно до ст. 182 СК України, вирішує наступні питання: 1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини; 2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; 3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина; 4) інші обставини, що мають суттєве значення.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбно-сімейних правовідносин, в тому числі шлюбу, можуть наступити для дитини у випадку спадкування майна у разі смерті (оголошення померлим) одного з батьків. Спадкування проводиться за правилами, встановленими книгою VI ЦК України.

При розподілі майна між подружжям, які розривають свій шлюб або фактичним подружжям, яке припиняє свої шлюбно-сімейні правовідносини, можуть бути зачеплені інтереси інших осіб (членів сім'ї та ін.), яким спірне майно належить також на праві спільної власності. При вирішенні спору в судовому порядку їхні майнові інтереси також повинні враховуватися.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу або фактичного шлюбу, можуть наступити

також і для інших осіб у випадку спадкування майна у разі смерті (оголошення померлим) одного з подружжя чи фактичного подружжя. Спадкування проводиться за правилами, встановленими книгою VI ЦК України.

При розподілі майна між подружжям, які розривають свій шлюб, можуть бути зачеплені інтереси інших осіб (членів сім'ї та ін.), яким спірне майно належить також на праві спільної власності. При вирішенні спору в судовому порядку їхні майнові інтереси також повинні враховуватися.

Існують випадки, коли особа, яка була оголошена померлою, незалежно від часу своєї появи (головне – скасування відповідного рішення суду) може пред'явити свої права на належне майно і вимагати його повернення у інших осіб, якщо майно збереглося та безоплатно перейшло до них після оголошення громадянина померлим. У випадку неможливості повернення майна в натурі, особа, яка була оголошена померлою, має право на відшкодування вартості зазначеного майна.

Правові наслідки майнового характеру, що виникають у зв'язку з припиненням шлюбу, можуть наступити також і для інших осіб у випадку спадкування майна у разі смерті (оголошення померлим) одного з подружжя. Спадкування проводиться за правилами, встановленими книгою VI ЦК України.

Порівняльний аналіз правового регулювання немайнових і майнових правовідносин подружжя, яке знаходиться в зареєстрованому шлюбі, та чоловіка і жінки, які перебувають у фактичному шлюбі дозволяє зробити висновок, що чоловік і жінка, які знаходяться в зареєстрованому шлюбі, мають більш чітко визначений і більш універсально врегульований обов'язок морально і матеріально підтримувати один одного за будь-яких обставин (крім випадків, прямо передбачених законом). Разом з тим, основні правові наслідки майнового і немайнового характеру, які виникають у подружжя у зв'язку з припиненням шлюбу настають і для фактичного подружжя.

Таким чином, припинення шлюбно-сімейних правовідносин є важливим процесом у житті багатьох людей, тому правильне вирішення проблем, що виникають, щодо його проведення впливатиме на колишнє подружжя, колишнє фактичне подружжя, їхніх неповнолітніх дітей, інших осіб, на майнові та немайнові відносини незалежно від того, яким чином відбулося припинення шлюбно-сімейних правовідносин.

Література:

1. Про затвердження положення про порядок перегляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен та по батькові: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.1993 р. // Уряд. кур'єр. – 1993. – 10 черв.
2. Про порядок зміни, доповнення та анулювання актових записів цивільного стану: Положення затверджене наказом Мініюсту від 26.09.2002 р., № 86/5.
3. Сімейний кодекс України: Наук. -практ. коментар / Під ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 385.
4. Цивільне право України. Загальна частина: Навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 167; Никитина В. П. Имущество супругов. – Саратов, 1975. – С. 76.
5. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи. – Х.: Ксилон, 2000. – С. 109; Жилинкова И. В. Право собственности супругов. – Х.: Ксилон, 1997. – С. 76.
6. Ершова М. Н. Имущественные правоотношения в семье. – М.: Наука, 1979. – С. 12.
7. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Ч. 3. – Л., 1965. – С. 226-227; Червоный Ю. С. Общее имущество супругов по советскому праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: Изд-во ХГУ, 1952. – С. 10.
8. Кудрявцев О. Н. Правовые отношения между родителями и детьми. – Х., 1975. – С. 42.